

Sonia Dzierżyńska-Breś

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu [sonia.d@amu.edu.pl]

Proces adolescencji w kontekście rodzicielskiego uwięzienia

Abstrakt: Od kilku lat wzrasta zainteresowanie problematyką rozwoju dziecka i wystąpieniu zaburzeń w jego zachowaniu w kontekście rodzicielskiego uwięzienia. Naukowcy podejmują próby ustalenia czy uwięzienie rodziców jest objawem globalnej dysfunkcyjności rodziny, czy raczej niezależnym czynnikiem ryzyka, na które może być narażone dziecko. W niniejszym artykule zostanie przedstawiona analiza dotychczasowych najważniejszych badań poświęconych nastoletnim dzieciom osób odbywających karę pozbawienia wolności, rekomendacje dotyczące przyszłych badań i przykłady interwencji przeznaczonych dla tej grupy.

Słowa kluczowe: adolescent, uwięziona rodzina, teoria rozwoju człowieka.

Wprowadzenie

W Polsce nie ma oficjalnych statystyk dotyczących liczby dzieci osób pozbawionych wolności. Badacze i organizacje pozarządowe ostrożnie szacują, iż od 50–100 tys. dzieci w Polsce doświadcza rodzicielskiego uwięzienia (Barczykowska 2008; Chojecka 2013). Odpowiedź potomstwa na uwięzienie rodzica jest złożona, zależna od wielu czynników wewnętrznych i zewnętrznych (zob. Murray, Farrington 2008; Eddy, Pehlmann-Tynan 2019). U dziecka w tej sytuacji mogą pojawić się reakcje kierowane na zewnątrz, takie jak: napady złości, agresja, nieposłuszeństwo, kłamstwo, kradzież i przemoc, lub wręcz przeciwnie, kumulowane wewnątrz: depresja, lęki, nerwica, wycofanie. Podczas gdy niektóre z tych zachowań są normatywne w pewnych okresach rozwoju dziecka, to podczas okresu

dojrzwiania są najsilniejszymi czynnikami pozwalającymi przewidzieć pojawienie się problemów adaptacyjnych, w tym zachowań przestępczych. Wydaje się, że młodzież, która angażuje się w zachowania przestępcze w młodym wieku jest szczególnie narażona na ryzyko ich kontynuowania w wieku dorosłym¹ (zob. Jurczyk 2013, s. 92–96; Kołakowski 2014, s. 15–57.)

W swojej metaanalizie 34 longitudinalnych badań dotyczących rozwoju zachowań antyspołecznych M.W. Lipsey i J.H. Derzon (1998) (za: Eddy, Reid 2002, s. 22–24) stwierdzili, że posiadanie antyspołecznego rodzica lub rodziców było jednym z najsilniejszych predyktorów uwikłania się dziecka w zachowania przestępcze w okresie dojrzwiania i wczesnej dorosłości. Chociaż wydaje się, że przestępczość rodzica ma związek z wystąpieniem zachowań antyspołecznych u dorastającego dziecka to mniej jasne jest, czy samo uwięzienie jako skutek tej przestępczej działalności jest również tego przyczyną. Jak dotąd nie ma badań podłużnych dotyczących nastoletnich dzieci osób pozbawionych wolności. Zachowania antyspołeczne dotyczą częściej młodzieży w okresie dojrzwiania niż dzieci młodszych. Celem tego artykułu jest przedstawienie analizy współczesnych badań poświęconych sytuacji nastoletnich dzieci osób odbywających karę pozbawienia wolności oraz wskazanie rekomendacji dotyczących przyszłych badań i przykładów interwencji przeznaczonych dla tej grupy. Moje rozważania będą dotyczyły chłopców i dziewcząt, których jeden z rodziców (matka lub ojciec) odbywa karę pozbawienia wolności.

Możliwości i bariery procesu dojrzwiania w kontekście rodzicielskiego uwięzienia – przegląd współczesnych badań

Analizując sytuację dzieci osób pozbawionych wolności z perspektywy rozwojowej istotny jest fakt, że reakcje na uwięzienie rodzica są zależne od etapu

.....

¹ Jako przykład niech posłużą rozważania T. E. Moffit, która zaproponowała wyróżnienie dwóch grup przestępców: tych, którzy przejawiają zachowania łamiące ład społeczny w całym biegu życia (*life-course persistent offenders*), oraz naruszających go tylko w okresie adolescencji (*adolescent limited offenders*). W przypadku pierwszej grupy przyczyn przestępczego zachowania autorka doszukuje się w zaburzeniach procesów neurorozwojowych. Według jej teorii zaburzenia te spowodowane są przede wszystkim przez dziedziczność i zakłócenia rozwoju mózgu w okresie prenatalnym (np. ze względu na nadużywanie przez matkę alkoholu czy narkotyków), a dodatkowo mogą być nasilone poprzez środowisko społeczne. Może to prowadzić do neuropsychologicznych trudności obejmujących deficyty uwagi, impulsywność i niską samokontrolę, ale również problemy z funkcjami werbalnymi czy trudności w rozwoju relacji i umiejętności społecznych. Osoby należące do tej grupy sprawców zaczynają popełniać przestępstwa bardzo wcześnie, znacznie wcześniej niż w okresie dorastania, i kontynuują tego typu zachowania także w okresie adolescencji i później. Druga grupa to ta, która angażuje się w zachowania przestępcze sporadycznie i na krótki okres – najczęściej podejmuje tego typu aktywność we wczesnym okresie adolescencji, około 14. r. ż. i zaprzestaje jej około 19.–20. r. ż. (Moffitt 1993, s. 674–701; Piquero, Moffitt 2005, s. 51–72).

rozwoju dziecka. Zadania rozwojowe zmieniają się w czasie. Moment, w którym ojciec lub matka zostanie skazany i osadzony w zakładzie karnym, będzie miał kluczowe znaczenie dla przebiegu procesów rozwojowych potomstwa. To ten etap będzie również dyktował rodzaje interwencji i wsparcia wskazane dla dziecka. Okres dojrzewania charakteryzuje się istotnymi zmianami w umiejętnościach poznawczych, społecznych i emocjonalnych. Jak na ten ważny okres w życiu wpływa sytuacja pozbawienia wolności rodzica?

W tej części artykułu przedstawię dotychczasowe badania nad sytuacją adolescentów w kontekście rodzicielskiego uwięzienia. R. Shlafer i J. Poehlmann (2010) wyróżniły te obszary rozwojowe, które z jednej strony są narażone na negatywne konsekwencje związane z pobytem rodzica w zakładzie karnym, a z drugiej mogą stanowić zasób, który pozwoli dziecku przetrwać to trudne doświadczenie.

Poznawcze aspekty dojrzewania w kontekście rodzicielskiego uwięzienia

Podczas okresu adolescencji dzieci doświadczają znacznego wzrostu umiejętności poznawczych i językowych. Dzięki zdobyciu tych kompetencji uczą się rozróżniać dobro od zła, potrafią przewidzieć konsekwencje swoich działań i rozumieją obowiązujące prawa. Wielu nastolatków jest w stanie zrozumieć, dlaczego ich rodzic trafił do zakładu karnego, podczas gdy młodsze dzieci na wcześniejszych etapach rozwoju nie kojarzą związku uwięzienia rodzica z faktem nie przestrzegania przez niego prawa. J. B. Folk i współpracownicy (2014) badali w jaki sposób dzieci osób pozbawionych wolności pojmują uwięzienie rodzica. W badaniu wzięło udział 106 uczestników w wieku 9–14 lat. Starsze dzieci podały bardziej dokładny opis swoich doświadczeń z wymiarem sprawiedliwości. Jednak zaistniał tu pewien wyjątek. Młodsze dzieci, im częściej ich rodzic miał do czynienia z wymiarem sprawiedliwości, tym dokładniej i na takim samym poziomie jak ich starsi koledzy były w stanie zrelacjonować swoje doświadczenie związane z uwięzieniem rodzica (Eddy, Pehlmann-Tynnan 2019, s. 102–103).

Dzieci w okresie dojrzewania często zadają pytania dotyczące skazania rodzica, wyrażają związane z tym uczucia, a także komunikują w jaki sposób i czy w ogóle chcą utrzymywać kontakt z rodzicem. W badaniach (m.in. S. Enos 2001; J. Poehlmann, R. Shlafer, J. Meas, A. Hanneman (2008) za: Eddy, Poehlmann 2010, s. 123) opiekunom dziecka przypisano rolę strażników bram – *gatekeepers*, ponieważ to oni kontrolowali jakość i liczbę kontaktów pomiędzy dzieckiem a przebywającym w zakładzie karnym rodzicem. Jednak sytuacja ta ma miejsce w przypadku małych dzieci. Niewiele wiemy natomiast o preferencjach nastolatków dotyczących komunikacji. W badaniach R. Shlafer i J. Poehlmann (2010) część nastolatków informowała, że kontaktuje się z rodzicem przebywającym w zakładzie karnym bez wiedzy, a czasami i bez zgody, drugiego rodzica lub opiekunów. Najczęściej jest to kontakt korespondencyjny.

Okoliczności związane z popełnieniem przestępstwa, aresztowaniem i skazaniem są trudne i skomplikowane nawet dla dorosłych bliskich skazanego i jak zauważyli to R. Szczepanik i K. Miszewski: „...potrafią na stałe zepchnąć ich na boczny tor aktywnego życia społecznego oraz wywołać lub utrwalić nierówności społeczne” (Szczepanik, Miszewski 2016, s. 61–62). Dla nastolatków często okazują się przytłaczające i stanowią źródło silnego stresu (Schlafer, Poehlman 2019, s. 104). D. H. Dallaire, H. Ciccone i L. C. Wilson (2010) w badaniach przeprowadzonych na próbie 32 dzieci (7–17 lat) zaobserwowali wśród starszych z nich zaniżone umiejętności werbalne w porównaniu do rówieśników. Badacze uważają, że jest to konsekwencja bycia świadkiem przestępstwa rodzica, jego aresztowania oraz uczestniczenia w procesie sądowym. Narażanie dziecka na udział w tego rodzaju wydarzeniach jest przez nie odbierane jako trauma, która zagraża ich poznawczemu i językowemu rozwojowi. Istnieje potrzeba pogłębionych badań na temat tego jak adolescenti rozumieją proces odbywania przez rodzica kary pozbawienia wolności oraz preferencji dotyczących ich kontaktu z uwięzionym rodzicem i tego jak wpływa on na ich rozwój.

Spółeczno-emocjonalny rozwój nastolatka

Utrzymanie więzi z dzieckiem podczas pobytu rodzica w zakładzie karnym jest trudne z wielu powodów: odległości zakładu karnego od domu rodzinnego, kosztów podróży lub kart telefonicznych oraz rodzinnych konfliktów, które mogą separować ojca lub matkę od potomstwa (Dzierżyńska-Breś 2016). Rzadki, niesystematyczny kontakt z uwięzionym rodzicem jest przyczyną tego, że nastolatek zaczyna rozpoznawać swojego rodzica jako emocjonalnie niedostępnego. Niestety nie ma krajowych badań umożliwiających analizę nie tylko ilościową, ale przede wszystkim jakościową tego problemu.

Ashton D. Trice i J. Brewster (2004) badając nastoletnie potomstwo uwięzionych matek stwierdzili, że ci z pośród badanych, którzy częściej komunikowali się z matkami byli rzadziej zawieszani w prawach ucznia i incydentalnie porzucali naukę w szkole średniej w porównaniu z tymi, którzy takiego kontaktu nie utrzymywali. Co ciekawe pomiędzy tymi dwoma grupami nie było znaczących różnic jeśli chodzi o przestrzeganie zasad, takich jak np. wracanie o wyznaczonej godzinie do domu. R. Schlafer i J. Pehlmann (2010) przebadaty grupę dzieci osób pozbawionych wolności pomiędzy 9 a 15 rokiem życia. Ustaliły one, że dzieci, które miały kontakt z uwięzionym rodzicem rzadziej zgłaszały poczucie wyobcowania i złości zarówno na uwięzionego rodzica, jak i na swoją ogólną sytuację, niż te, które tego kontaktu nie miały. Badaczki nie znalazły w swojej grupie badawczej żadnych różnic dotyczących poczucia zaufania w odniesieniu do skazanego rodzica. D. H. Dallaire, J. L. Zeman i T. T. Thrash zbadali jaki typ kontaktu młodzież miała ze swoimi uwięzionymi matkami (tj. poczta, kontakt telefoniczny, widzenie) oraz jak, i czy w ogóle, korelowało to z przejawianiem przez nią zaburzeń w zachowaniu. Od-

kryto, że u dzieci, które miały okazję spotykać się z matką w kontakcie bezpośrednim podczas widzenia częściej diagnozowano problemy z depresją i zaburzeniami lękowymi. Według autorów: „dzieci mogą tworzyć własną, subtelniejszą wizję rzeczywistości dotyczącą skazania ich matki, a bezpośredni kontakt z nią brutalnie przywołuje je na ziemię” (za: Eddy, Pehlmann-Tynnan 2019, s. 103). Ich wyidealizowany obraz matki i czynu który popełniła zostaje zburzony.

Relacje z rodzicami stanowią kluczowy kontekst dla rozwoju społecznych i emocjonalnych kompetencji nastolatka. Dla dzieci w okresie dojrzewania, których rodzic odbywa karę pozbawienia wolności niezwykle ważna jest rola opiekunów (najczęściej drugi z rodziców), którzy pozostają przy nim w tej trudnej sytuacji. I jest ona istotna zarówno przed sytuacją pozbawienia wolności w postaci jakości relacji, poczucia bezpieczeństwa, dobrych praktyk rodzicielskich, jak i w jej trakcie w obszarze niezawodności pozostałego na wolności opiekuna i konsekwencji z jaką wypełnia swoje opiekuńcze zadania. Zasoby psychologiczne i materialne jakie posiada opiekun mają istotne znaczenie dla rozwoju nastolatka. Jak pokazują badania opiekunem dziecka zostaje najczęściej samotny rodzic z ograniczonymi środkami finansowymi, niskim poziomem wykształcenia i w słabym stanie psychicznym (Poehlmann 2005). Te skumulowane czynniki ryzyka z dużym prawdopodobieństwem mogą wywrzeć niekorzystny wpływ na funkcjonowanie nastolatka i jego relację z otoczeniem.

Lauren Aaron i D. H. Dallaire (2010) przeanalizowali zbiór danych dotyczących 874 dzieci z grupy ryzyka w wieku 10–14 lat, aby ocenić wpływ rodzinnej dynamiki na potomstwo osób pozbawionych wolności. W tej grupie 18% nastolatków doświadczyło uwięzienia rodziców w pewnym momencie życia, a u 4% z nich sytuacja ta miała miejsce w ciągu pierwszych dwóch lat nauki w szkole średniej. Pozbawienie wolności rodzica było czynnikiem, który negatywnie wpływał na relacje w rodzinie: zaostrzał istniejące już konflikty lub powodował nowe, w odpowiedzi na stygmatyzację i izolację, z którą borykali się najczęściej pozostali na wolności jej członkowie. Uwięzienie wiązało się z negatywnymi procesami zachodzącymi w dynamice rodzinnej, ale nadal nie było tym z czynników, który pozwalał przewidzieć wystąpienie u dziecka zachowań antyspołecznych w tym przestępczości. W kolejnych longitudinalnych badaniach J. Kjellstrand i M. Eddy (2011) prześledzili i porównali strategie wychowawcze oraz stan zdrowia rodziców w rodzinach osób pozbawionych wolności oraz w rodzinach bez tego problemu. Z ich badań wynika, że w rodzinach z historią skazania w tle notowano wyższy wskaźnik problemów ze zdrowiem psychicznym i fizycznym obojga rodziców oraz wyższy wskaźnik stosowania niewłaściwych i niespójnych strategii wychowawczych i to one w większym stopniu niż samo uwięzienie wpływały na pojawienie się zaburzeń zachowania u dzieci.

Społeczno-szkolny aspekt dojrzewania

W okresie dojrzewania dzieci większość swojego czasu spędzają w szkole. Stanowi ona ważny kontekst dla rozważań dotyczących nastoletnich dzieci osób pozbawionych wolności. Coraz więcej z badań dotyka problemu wpływu kary pozbawienia wolności rodzica na interakcje dziecka z nauczycielami, innymi uczniami oraz na jego osiągnięcia szkolne. Zdaniem wielu badaczy dzieci skazanych borykają się ze znacznym pogorszeniem jakości tych relacji lub wręcz ich zerwaniem. Potwierdzają to m.in. badania A. Nesmitha i E. Ruhlanda przeprowadzone w paradygmacie jakościowym na grupie 34 dzieci w wieku od 8 do 17 lat. Badani byli świadomi negatywnych konsekwencji, które przestępstwo a następnie wyrok pozbawienia wolności ich rodzica wywarł na ich szkolne życie. Grupa ta doświadczyła izolacji społecznej i stygmatyzacji przez rówieśników, a także – co nie powinno wystąpić – nauczycieli (zob. Dzierżyńska-Breś 2016, s. 57–64). Jest to poważny problem społeczny, któremu należy przeciwdziałać. Z jednej strony dzieci osób pozbawionych wolności odczuwają silną potrzebę rozmowy na temat pobytu rodzica w zakładzie karnym, z drugiej boją się konsekwencji ujawnienia tego faktu. Ten specyficzny dla rodzin osób pozbawionych wolności mechanizm (*disenfranchised*) związany jest z utratą przez nich prawa do przeżywania emocji i bólu związanego z separacją od skazanej lub skazanego (zob. Szczepanik, Miśzewski 2016, s. 81). A. Nesmith i E. Ruhland odkryli, że dzieci, które cierpiały z powodu stygmatyzacji i izolacji społecznej rzadko były w stanie znaleźć wsparcie. Ogólnie nie miały one wzorców do naśladowania, ich relacje z innymi były skomplikowane oraz trudno im było zidentyfikować osoby godne zaufania, które pomogłyby im poczuć się lepiej (za: Eddy, Pehlmann-Tynan 2019, s. 107).

Danielle H. Dallaire, A. Ciccone i L. C. Wilson (2010) postanowili zbadać problem w kontekście pracy nauczyciela z dziećmi skazanych rodziców. Przeprowadzili wywiady z 30 nauczycielami na temat ich doświadczeń w tym aspekcie. Spostrzegli, że w życiu tych dzieci występują liczne czynniki ryzyka, z których jednym z najbardziej dotkliwych jest niestabilna sytuacja domowa. Według nich to właśnie ten czynnik przyczyniał się do powstawania trudności w osiąganiu przez nie szkolnych sukcesów. Zauważyli również charakterystyczne reakcje emocjonalne takie jak: trudności w koncentracji, zamykanie się w sobie, depresja, które dzieci manifestowały w klasie. Większość z nauczycieli wyraziła potrzebę posiadania wiedzy na temat tego, jak pracować oraz wspierać dzieci osób pozbawionych wolności. Byli również naocznymi świadkami zachowań innych nauczycieli, które nie były profesjonalne ani wspierające, a jedynie służyły ośmieszeniu dziecka w oczach rówieśników. C. Wildeman i jego współpracownicy (2017) także znaleźli dowody na stygmatyzowanie przez nauczycieli dzieci osób pozbawionych wolności. Ich grupę badawczą stanowili nastolatki, których ojcowie przebywali w zakładzie karnym. Badacze przedstawili nauczycielom fikcyjne opisy nowych uczniów po

to, by porównać oczekiwania nauczycieli względem zachowań tych z nastolatków, których ojcowie są skazani *versus* wobec tych, których ojciec nie byli obecni w życiu nastolatka bez żadnego konkretnego powodu. W przypadku pierwszej z grup oczekiwania nauczycieli co do problemowych zachowań prezentowanych przez dzieci były od 10 do 40% wyższe niż w przypadku drugiej grupy. Efekt ten był silniejszy względem chłopców niż dziewcząt (za: Eddy, Pehlmann-Tynan 2019).

Doświadczenie stygmatyzacji oraz uczucia izolacji z powodu pozbawienia wolności jednego z rodziców może mieć negatywny wpływ na młodzież w kontekście szkolnym. Ich interakcje z rówieśnikami, nauczycielami i innymi dorosłymi są utrudnione. Niełatwo im odnaleźć poczucie akceptacji w grupie, co wpływa na brak poczucia przynależności do środowiska szkolnego i słabe wyniki w nauce. Niewiele wiemy o procesach, które oddziałują na szkolne sukcesy lub porażki dzieci rodziców pozbawionych wolności. Bardzo prawdopodobne, że jest to wynikiem skumulowania czynników, takich jak: stygmatyzacja, interakcje w szkole z ryzykiem bezpośrednio związanym z funkcjonowaniem rodziny, co przyczynia się do niemożności wytrwania tych dzieci w szkolnych murach. Nie wiemy również czy i w jakim stopniu młodzież ta doznaje na wcześniejszych etapach swojego życia problemów związanych z urazami prenatalnymi, czy opóźnień poznawczych, które wpływają na ich krótko- i długoterminowe wyniki w nauce.

Wykorzystując statystyki administracyjne wymiaru sprawiedliwości dotyczące edukacji, zatrudnienia, opieki społecznej oraz opieki nad dziećmi uwięzionych matek R. M. Cho (2010) przestudiował czas (na jakim etapie rozwoju rodziny), długość i częstotliwość odbywania przez matki kary pozbawienia wolności w kontekście pojawienia się ryzyka porzucenia przez ich potomstwa edukacji. Wyniki wskazały, że nastoletni chłopcy są bardziej wrażliwi od dziewcząt oraz przejawiają więcej negatywnych zachowań podczas okresu pobytu matki w więzieniu. Ci spośród nich, którzy tego doświadczyli we wczesnym okresie dojrzewania (10–14 lat) wykazywali największe ryzyko porzucenia edukacji w porównaniu do chłopców znajdujących się na etapie średniego dzieciństwa (5–10 lat) oraz późnej adolescencji (15–17 lat). Inną interesującą kwestią jest odkrycie R. M. Cho, które pokazuje, że wraz ze wzrostem pobytu matek w zakładzie karnym i wzrostem długości ich wyroków spada odsetek nastolatków zagrożonych przedwczesnym porzuceniem edukacji szkolnej. Autorka tłumaczy ten fakt tym, iż długotrwałe uwięzienie antyspołecznej matki powoduje stabilizację warunków życiowych dziecka, dając mu szansę na osiągnięcie szkolnego sukcesu.

W swojej analizie badań Fragile Family, A. R. Haskins (2016, za: Eddy, Pehlmann-Tynan 2019, s. 108) przeanalizował ojcowskie uwięzienie jako czynnik mający negatywny wpływ na rozwój umiejętności poznawczych dzieci w okresie średniego dzieciństwa, w tym: zdolności werbalne, czytanie ze zrozumieniem, umiejętności matematyczne, pamięć i koncentracja uwagi. Przedstawione wyniki pozwoliły wysunąć wniosek, że dzieci, które doświadczyły rodzicielskiego uwięzienia przed 9 rokiem życia odznaczają się mniej rozwiniętymi zdolnościami po-

znawczymi. Wyniki te są zbieżne zarówno dla chłopców i dziewczynek. R. Shlafer, T. Reedy i L. Davis (2017) wykorzystali dane z dużego międzystanowego raportu dotyczącego nastolatków uczęszczających do szkół publicznych, alternatywnych ośrodków edukacyjnych oraz szkół w zakładach poprawczych, by zbadać korelację pomiędzy rodzicielskim uwięzieniem a osiągnięciami szkolnymi uczniów, włączając w to: oceny, przestrzeganie szkolnej dyscypliny oraz zaangażowanie w życie szkoły. Odnaleźli silny i negatywny związek pomiędzy wynikami w nauce dzieci, które uczęszczały do szkół publicznych a rodzicielskim uwięzieniem. W alternatywnych ośrodkach edukacji, szkołach w zakładach poprawczych związek ten nie istniał. Nie miał też żadnego znaczenia dla szkolnego życia dzieci. Podsumowując, wyniki przedstawionych badań wykazały, że rodzicielskie uwięzienie może nieść ze sobą ryzyko pojawienia się szkolnych i edukacyjnych problemów u nastolatków. Jednak nadal potrzeba więcej dowodów naukowych na kogo (wiek, płeć, etap rozwoju, cechy osobowości, doświadczenia) najbardziej oddziałuje rodzicielskie uwięzienie oraz jakie mechanizmy wpływają na przystosowanie się dzieci osób pozbawionych wolności do życia szkoły.

Relacje nastoletnich dzieci osób pozbawionych wolności z rówieśnikami

W przeciwieństwie do młodszych dzieci, dla nastolatków coraz bardziej znaczące stają się relacje z rówieśnikami. Jedną z charakterystycznych cech okresu adolescencji jest potrzeba uznania i przynależności do grupy rówieśniczej. Grupa rówieśnicza wpływa na kształtowanie się samooceny, stanowi bardzo ważny teren zdobywania kompetencji społecznych. Pobyt rodzica w zakładzie karnym może zakłócać ten etap rozwojowy i powodować wręcz przeciwne do uznania i przynależności skutki w postaci izolacji i stygmatyzacji. Nadal jednak brakuje wartościowych danych empirycznych na ten temat. W badaniach prowadzonych przez A. Nesmith i E. Ruhland (za: Eddy, Pehlmann-Tynnan 2019, s. 104–105) młodzież zgłaszała problemy związane ze zmianą swoich relacji społecznych na gorsze po aresztowaniu, osądzeniu i skazaniu rodzica. Informowała, że trudniej jej wchodzić w interakcje z rówieśnikami, czuje się odrzucana, a jej dotychczasowi przyjaciele odsuwają się, powodując dalsze problemy i obniżając samoocenę.

Elizabeth I. Johnson i B. A. Easterling (2015) zrealizowali dziesięć pogłębionych wywiadów z nastolatkami. Ich analizy jakościowe ujawniły trzy strategie, poprzez które młodzież radzi sobie z doświadczeniem uwięzienia rodzica:

- deidentyfikacja, *deidentification*, nieutożsamianie się z uwięzionym rodzicem;
- desensytyzacja, *desensitization*, odczulenie się, zobojętnienie;
- siła poprzez kontrolę, *strength through control*.

Pierwsza ze strategii polega na tym, że młodzież dystansuje się i odcina od zaistniałej sytuacji podczas interakcji z rówieśnikami. Poprzez drugą ze strategii nastolatki starają się zminimalizować swoje negatywne emocje związane z rodzi-

cielskim uwięzieniem. Natomiast dzięki ostatniej potrafią zachować kontrolę nad swoim życiem i skupić na innych celach, niezwiązanych z rodzicem.

Zaburzenia zachowania

W coraz większej liczbie badań specjaliści próbują ustalić istnienie związku pomiędzy rodzicielskim uwięzieniem a wysokim ryzykiem wystąpienia u dzieci i młodzieży zachowań internalizacyjnych oraz eksternalizacyjnych. Do problemów internalizacyjnych zalicza się: zaburzenia lękowe, odmiany depresji, zaburzenia nastroju, wycofanie oraz objawy somatyczne bez wyraźnej przyczyny zdrowotnej (Jurczyk 2013, s. 92–97). W grupie zachowań eksternalizacyjnych znajdują się zachowania agresywne oraz zachowania antyspołeczne (Jurczyk 2013, s. 92–97). Zachowania z pierwszej grupy niosą ze sobą ryzyko zaniżonej samooceny, gorszej pozycji w grupie rówieśniczej oraz zakłócają rozwój społeczny dziecka. Druga grupa stanowi istotny czynnik rozwoju trwałych zachowań antyspołecznych.

Badania Cambridge Study on Delinquent Development prowadzone przez J. Murraya i D. Farringtona (2008) dowiodły, że separacja spowodowana rodzicielskim uwięzieniem u chłopców, którzy nie ukończyli dziesiątego roku życia skutkuje pojawieniem się skłonności do zachowań antyspołecznych i objawów zachowań internalizacyjnych w okresie dojrzewania i dorastania w odniesieniu do grupy chłopców, która doświadczyła separacji od rodzica z innych powodów. Dla przykładu 61% chłopców, którzy doświadczyli pozbawienia wolności rodzica przed dziesiątym rokiem życia, w wieku 14 lat wykazywało cechy osobowości aspołecznej. Podczas gdy odsetek ten w drugiej grupie wynosił od 16% do 33%. Ponadto chłopcy, którzy zostali rozdzieleni w ciągu pierwszych dziesięciu lat życia z powodu pozbawienia wolności rodzica prezentowali najwyższe wskaźniki współwystępowania zachowań internalizacyjnych i aspołecznych w okresie dojrzewania. Wyniki te porównano, wykorzystując dane ze szwedzkich badań: Projekt Metropolitan (Murray i in. 2007), co intrygująco, badania te nie przyniosły podobnych rezultatów. J. Murray fakt ten tłumaczy tym, iż Szwecja już w momencie aresztowania rozłącza opiekę nad rodziną i dziećmi osoby aresztowanej, kontynuując ją podczas odbywania przez nią kary pozbawienia wolności. Szwedzkie programy wspierające rodziny osób pozbawionych wolności oraz programy readaptacyjne dla skazanych charakteryzują się również wysoką skutecznością (Murray, Farrington 2016).

Danielle H. Dallaire, A. Ciccone i L. C. Wilson (2010) zaobserwowali zależność pomiędzy rodzicielskim uwięzieniem a wystąpieniem u nastolatków symptomów związanych z zachowaniami eksternalizacyjnymi oraz internalizacyjnymi. Dzieci narażone na przestępczą działalność rodzica, jego aresztowanie, proces sądowy, pobyt w zakładzie karnym, zgłaszają objawy lęku i depresji, niską samoocenę, problemy z regulacją emocji i agresję. W kontynuacji swoich badań, przy większej próbie badawczej liczącej 151 dzieci w wieku od 9 do 12 roku życia, badacze ci wykazali, że dzieci narażone na doświadczenia związane z pozbawie-

niem wolności rodzica wykazywały objawy zachowań eksternalizacyjnych i internalizacyjnych niezależnie od wystąpienia w ich życiu innych czynników ryzyka, takich jak np. niski status socjo-ekonomiczny. Wyniki te sugerują, że konkretne, traumatyczne doświadczenie związane z uwięzieniem rodzica przyczynia się do wystąpienia u dziecka zaburzeń zachowania już w czasie odbywania kary.

Laurel Davis i R. Shlafer (2017) (za: Eddy, Poehlman-Tynan 2019, s. 109–111) zainteresowali się stanem zdrowia psychicznego młodzieży, której jeden z rodziców przebywa lub przebywał w zakładzie karnym. Korzystając z ogóln amerykańskich danych obejmujących 122 180 nastolatków w wieku 12–19 lat uczęszczających do szkół publicznych na terenie całego kraju odkryli, że młodzież z rodzicem obecnie odbywającym lub po wyroku pozbawienia wolności częściej skarży się na samookaleczenia, myśli samobójcze oraz próby samobójcze związane z wystąpieniem zachowań internalizacyjnych. Korelacja ta nawet po późniejszej weryfikacji kluczowych cech socjo-demograficznych badanej grupy (rasa, struktura rodziny, stan materialny) nadal pozostała silna. Zbadano również czy bliskość relacji z uwięzionym rodzicem może wpływać pozytywnie na stan psychiczny nastolatka. We wszystkich przypadkach związek ten był istotnym moderatorem obniżającym ryzyko wystąpienia zachowań internalizacyjnych.

Uwięzienia rodzica w kontekście „ścieżek” rozwoju przestępczości lub odstąpienia od niej

W 2006 roku D. Farrington i J. Murray (2008) dokonali metaanalizy badań dotyczących związku pomiędzy przestępczością rodzica a wzrostem zaburzeń zachowań u dziecka. Wśród tych najbardziej kluczowych (odpowiednia próba badawcza, badania podłużne, grupa kontrolna) wyróżnili cztery grupy teorii odpowiadających mediatorom rodzicielskiego uwięzienia. Należą do nich:

1. **Teorie traumy.** Rodzicielskie uwięzienie powoduje u dzieci negatywne konsekwencje z powodu traumy, jaką wywołuje separacja od rodzica. Idea mówiąca o roli traumy spowodowanej brakiem rodzica w życiu dziecka wywodzi się z teorii przywiązania J. Bowlbyego. Rozstanie spowodowane uwięzieniem rodzica jest szczególnie szkodliwą formą separacji, ponieważ często jest nieoczekiwane, gwałtowne i niewyjaśnione.
2. **Teorie modelowania i społecznego uczenia się.** Według teorii społecznego uczenia się rodzicielskie uwięzienie może powodować u dzieci antyspołeczne zachowania ponieważ dzieci są bardziej skłonne do naśladowania antyspołecznych zachowań swoich rodziców. Ponadto dzieci osób pozbawionych wolności w porównaniu do innych dzieci są bardziej narażone na szkodliwe i nieumiejętne praktyki rodzicielskie (sroga dyscyplina, przemoc, zaniedbania), a ich rodziców charakteryzuje brak podstawowych rodzicielskich kompetencji i nieadekwatne rodzicielstwo.

3. **Teorie napięcia.** Straty ekonomiczne oraz ubogi kapitał społeczny mogą powodować negatywne konsekwencje u dzieci. Wyróżnia się dwie odmiany teorii napięcia. Pierwsza skupia się na napięciu typowo ekonomicznym. Uwięzienie rodzicielskie może wywoływać niekorzystne efekty dla dzieci, ponieważ powoduje obniżenie dochodu rodziny, który jest jednym z czynników ryzyka występowania u dzieci zachowań antyspołecznych. W dłuższej perspektywie uwięzienie może być również przyczyną bezrobocia i zmniejszenia szans edukacyjnych wśród byłych więźniów, które to w konsekwencji narażają ich dzieci na dalsze obciążenia ekonomiczne. Druga odmiana dotyczy napięcia w opiece nad dziećmi. Osoby, które przejmują opiekę nad dziećmi uwięzionego, często doświadczają silnego stresu, który przeszkadza im w sprawowaniu opieki, kontroli i pielęgnacji dzieci, znacząco obniżając jej jakość.
4. **Teorie naznaczania i etykietowania.** Rodzicielskie uwięzienie powoduje, iż dzieci doświadczają naznaczania, zastraszania, dokuczania, co zwiększa u nich prawdopodobieństwo pojawienia się w przyszłości zachowań antyspołecznych i problemów psychicznych.

J. Murray i S. Besemer (2014) przedstawili trzy alternatywne perspektywy wskazujące, że uwięzienie rodzica nie zawsze wywołuje negatywne konsekwencje w życiu jego potomstwa. Pierwsza z nich dotyczy faktu, iż nie samo uwięzienie skutkuje rozwojem u dziecka antyspołecznych zachowań, ale przestępczy styl życia rodziców z nim związany. Pobyt antyspołecznego rodzica w zakładzie karnym w tej sytuacji może przynieść rodzinie pozytywne rezultaty. Druga z perspektyw koncentruje się na napięciu ekonomicznym i społecznym, przed którym staje potomstwo skazanego. Są to czynniki, które uważa za przyczynę podejmowania przez nie zachowań przestępczych. W obliczu uwięzienia rodzica warunki ekonomiczne, społeczne, w których żyje dziecko mogą ulec stabilizacji i poprawie, co pozytywnie wpływa na jego dalszy rozwój. Trzecia z perspektyw głosi, że uwięzienie antyspołecznego, stosującego przemoc oraz nieadekwatne techniki wychowawcze rodzica jest wręcz czynnikiem chroniącym zmniejszającym prawdopodobieństwo wystąpienia w życiu tych dzieci problemów z zachowaniem. To jak dziecko radzi sobie w obliczu rodzicielskiego uwięzienia zależy od złożonej kombinacji zarówno czynników indywidualnych, jak i kontekstualnych, które moderują związek pomiędzy ryzykiem a dobrostanem. Podczas gdy wiele z osób aspołecznych angażujących się w życie przestępcze przejawia zachowania problematyczne i antyspołeczne trwale podczas całego biegu życia, stosunkowo niewiele dzieci i nastolatków przejawiających takie zachowania, kontynuuje je w życiu dorosłym (Kjellstrand, Yu, Eddy 2019 za: Maughan, Rutter 1998).

Badania longitudinalne przeprowadzone w ostatnich pięciu latach pozwoliły na rekonstrukcję i opis ścieżek rozwojowych eksternalizacyjnych zachowań dziecka w okresie dorastania (Kjellstrand, Yu, Eddy 2019). Niektóre z tych trajektorii są skorelowane z wieloma problemami, np. przestępczość, niedostosowanie społeczne, choroby psychiczne. Inne łączą się ze zdrowym rozwojem dziecka i pozytywnym

nymi rezultatami w postaci dobrych relacji społecznych, zdrowiem psychicznym, umiejętnością rozpoznawania własnych emocji i potrzeb. Model, który J. Kjellstrand, G. Yu i M. Eddy (2019) przyjęli w swoich badaniach zawierał cztery trajektorie powstawania tych zachowań:

- *Low- Stable*, stabilną ścieżkę rozwojową o niskim ryzyku występowania ww. zachowań oraz 3 bardziej problematyczne trajektorie:
 - *Mid- Increasing*, ścieżka średniego z ryzyka z tendencją ku wysokiemu ryzyku; młodzież tej grupy w początkowym okresie procesu dojrzewania charakteryzowała się niskim poziomem występowania zachowań agresywnych i antyspołecznych, ale po osiągnięciu przez nich 16. roku życia poziom ten był już wysoki;
 - *Borderline- Stable*, gdzie poziom ryzyka jest wysoki, ale wciąż poniżej granicy, która zaliczałaby te zachowania do leczenia klinicznego;
 - *Chronic- High*, tu poziom ryzyka jest na wysokim poziomie przez cały okres adolescencji dziecka.

Co więcej, wyniki podkreśliły istotność związku pomiędzy rozwojem nastolatka a kompetencjami wychowawczymi jego rodziców i ich zdrowiem psychicznym. Młodzież wystawiona na traumatyczne wydarzenia w okresie dojrzewania była bardziej narażona na uzależnienia od substancji psychoaktywnych i podjęcie zachowań przestępczych. Dzieci osób pozbawionych wolności w wynikach tego badania były niedostatecznie reprezentowane w pierwszym typie trajektorii *Low- Stable* i nadprezentowane w typie drugim: *Mid- Increasing*. Indywidualne i rodzinne wpływy odgrywają ważną rolę w wyjaśnianiu rozwoju zachowań eksternalizacyjnych w okresie dojrzewania. Nieobecność rodzica spowodowana jego pobytem w zakładzie karnym była istotnym predyktorem zachowań eksternalizacyjnych tylko w przypadku drugiego typu trajektorii.

Wiele z rodzin osób pozbawionych wolności przed, w trakcie i po pobycie jednego z rodziców w zakładzie karnym doświadcza: ubóstwa, częstych zmian miejsca zamieszkania i tym samym szkoły dzieci, problemów związanych z uzależnieniem, przemocą czy chorobami psychicznymi, a także przestępczym stylem życia (zob. Chojecka 2013; Eddy, Reid 2002; Dzierżyńska-Breś 2016; Matysiak-Błaszczuk 2010; Szczepanik, Miszewski 2016). To te czynniki powodują problemy w przystosowaniu się dziecka. Jednak stanowią jedynie kontekst, w którym funkcjonuje rodzina. Niektóre z dzieci osób pozbawionych wolności, pomimo trudnej sytuacji, w jakiej się znajdują, rozwijają się prawidłowo i bez problemów, inne stają się niewidzialne i wycofują się z życia społecznego, a jeszcze inne zawodzą, schodząc na przestępczą ścieżkę. Chociaż istnieje wiele hipotez na temat tego dlaczego tak się dzieje, badania nad „odpornością” dzieci osób pozbawionych wolności są nadal w powijakach (Eddy, Reid 2002). Dla tej grupy uwięzienie rodzica ma wydźwięk pozytywny, umożliwia wzrost kapitału społecznego i redukcję ekonomicznego napięcia. To właśnie w momencie uwięzienia problemowego rodzica członkowie rodziny mogą po raz pierwszy otrzymać pomoc i wsparcie ze strony

instytucji państwowych i organizacji pozarządowych. Pomimo iż ta perspektywa oferuje stosunkowo pozytywny ogląd rodzinnej sytuacji, J. Hagan i R. Dinovitzer uważają, że „jest bardziej prawdopodobne, że rodzicielskie uwięzienie jest wysoce szkodliwe dla dziecka, nawet w rodzinach dysfunkcyjnych, ponieważ kara pozbawienia wolności znacznie częściej potęguje niż łagodzi istniejące wcześniej problemy rodzinne” (Hagan, Dinovitzer 1999, s. 125).

Resilience i podejście ekologiczne w kontekście badań nad nastoletnimi dziećmi osób pozbawionych wolności

Badania opublikowane w ostatniej dekadzie dostarczyły ważnych informacji na temat rozwoju dzieci, których rodzic lub rodzice odbywają karę pozbawienia wolności. Jednak w większości koncentrowały się one na problemach i deficytach występujących wśród tej grupy (Eddy, Reid 2003). Brakuje badań, które za swoją podstawę przyjęłyby koncepcję *resilience*, wyjaśniającą fenomen pozytywnego funkcjonowania jednostki, pomimo traumatycznych wydarzeń, które ją dotyczą (Muskala 2016; Konaszewski, Kwadrans 2018; Masten 2001). Ważne, by badacze zajmujący się funkcjonowaniem dzieci osób pozbawionych wolności próbowali zrozumieć w jaki sposób i za pomocą jakich czynników niektóre z nich, pomimo występujących w ich życiu licznych czynników ryzyka, przeciwności losu i niekorzystnych warunków, pomyślnie się adaptują. Jest to istotne również dla praktyki, tak by programy wsparcia przeznaczone dla dzieci uwięzionych rodziców były oparte na dowodach naukowych i wykorzystywały rzeczywiście przynoszące efekty czynniki chroniące tę grupę przed powtórzeniem losu skazanego rodzica. Badania z udziałem nastoletnich dzieci osób pozbawionych wolności powinny w swoich założeniach uwzględniać czynniki chroniące sugerowane przez teorie rozwoju człowieka, np. pozytywne relacje rodzinne, wspierające relacje ze strony osób znaczących, poczucie sprawczości (Schlafer, Poehlman 2010). Aby w pełni zrozumieć czynniki sprzyjające budowaniu odporności², badania powinny uwzględniać wielorakie konteksty rozwoju młodzieży. Ważna jest analiza rozwoju dziecka tak samo w kontekście domowym, szkolnym, jak i w kontekście wymiaru sprawiedliwości, co ma miejsce w przypadku dzieci osób pozbawionych wolności.

Model ekologiczny³ (Bronfenbrenner 1986) może być szczególnie cenny w przypadku zidentyfikowania czynników chroniących i potrzeb nastolatków.

.....
² *Resilience* w polskiej literaturze naukowej bywa tłumaczona rozmaicie. W tym artykule zostanie użyte tłumaczenie: odporność (Opora 2009)

³ Punktem wyjścia ekologicznej teorii rozwoju człowieka Bronfenbrennera jest zainteresowanie problemami środowiska społecznego i fizycznego z punktu widzenia polityki kształtowania rozwoju dzieci i kierowania zmianami społecznymi. Propozycja ta jest w całości ofertą badań holistycznych, które sam Bronfenbrenner określa mianem badań systemowych. W skład postulowanych przez niego problemów wchodzi: makrosystem, egzosystem, mezosystem oraz mikrosystem (Bańka 2018, s. 62–65)

Zgodnie z tym modelem, przyszłe badania powinny rozpatrzeć sytuację nastoletnich dzieci osób pozbawionych wolności w okresie przed odbywaniem przez ich rodzica kary, w jego trakcie i po nim. J. Arditti (2005) wykorzystując perspektywę ekologiczną omówiła zarówno czynniki chroniące, jak i ryzyka w różnych systemach, w których funkcjonuje dziecko oraz wpływ inkarceracji na cały system rodzinny. W ramach mikrosystemu J. Arditti zwróciła uwagę na znaczenie jakości relacji rodzic–dziecko i wsparcia społecznego dla członków rodziny w okresie pozbawienia wolności. W obrębie mezosystemu poruszyła kwestie związane z widzeniami w zakładzie karnym i (nie)przyjaznym rodzinom środowiskiem odwieziny. Stygmatyzacja społeczna oraz izolacja w kontekście pozbawienia wolności rodziców może wpływać na funkcjonowanie młodzieży w systemie szkolnym, na ich wyniki w nauce, niepowodzenia edukacyjne, problemy z zachowaniem i w relacjach z innymi uczniami, co często skutkuje porzucaniem nauki. Podejście ekologiczne jest równie cenne przy badaniu przypadków pozytywnej adaptacji i funkcjonowania dzieci z tej grupy, np. stabilna relacja pomiędzy nastolatkiem a rodzicem pozostałym na wolności może pomóc mu zwalczyć piętno uwięzionego dziecka, pozytywnie wpłynąć na relacje z rówieśnikami. Naukowcy zajmujący się wpływem rodzicielskiego uwięzienia na nastoletnie dzieci powinni w swoich badaniach uwzględnić zarówno teorie *resilience*, jak i model ekologiczny rozwoju człowieka.

Dobre praktyki w pracy z nastoletnim dzieckiem rodzica odbywającego wyrok w zakładzie karnym

Dzieci osób pozbawionych wolności, zarówno te młodsze, nastoletkowe, jak i te dorosłe, niosą ze sobą duże obciążenie ryzykiem. Ich uwięzieni rodzice przed skazaniem, w trakcie odbywania kary, a także wiele lat po wyjściu na wolność nadal wywierają olbrzymi, często pośredni wpływ na ich życie. Mimo iż potomstwo osób pozbawionych wolności znajduje się w grupie ryzyka nadal brakuje skutecznych interwencji dla nich przeznaczonych. Badania nad efektywnością programów dla dzieci osób pozbawionych wolności to zaniedbany obszar pedagogiki resocjalizacyjnej. M. Eddy i J.B. Reid (2002, s. 31–33) uważają, że można dostosować obecne już w praktyce, zgodne z dowodami naukowymi i stosowane od lat programy przeznaczone dla rodziców i dla dzieci do szczególnych potrzeb tej grupy. W przypadku nastoletnich dzieci osób pozbawionych wolności do programów tych zaliczają:

1. Trening umiejętności wychowawczych – *Parent Management Training* (PMT).
2. Terapię multisystemową – *Multisystemic Treatment* (MST).
3. Wielowymiarową opiekę zastępczą – *Multidimensional Treatment Foster Care* (MTFC).

Każdy z tych programów odpowiada zarówno na potrzeby niektórych osadzonych rodziców oraz ich rodzin i dzieci.

W treningu umiejętności wychowawczych kładzie się nacisk na praktyczny instruktaż i intensywną praktykę w zakresie kompetencji rodzicielskich: pozytywne wzmocnienie dziecka, dyscyplina, rozwiązywanie rodzinnych problemów (Eddy 2001; Sanders, Dadds 1993, za: Eddy, Reid 2002, s. 32). W tym programie to rodzice są głównym podmiotem działania. Okres trwania programu wynosi od czterech tygodni do kilku miesięcy, a spotkania odbywają się zazwyczaj raz w tygodniu. PMT został poddany licznym badaniom ewaluacyjnym, które wykazały znaczną redukcję wielu problemów: zachowań antyspołecznych dzieci (Webster-Stratton, Hammond 1997; Webster-Stratton 1998 za: Eddy, Reid 2002), zachowań problemowych w szkole (Forgatch i DeGamo 1999 za: Eddy, Reid 2002), agresji fizycznej (Reid i in. 1999 za: Eddy, Reid 2002, s. 32) i używania substancji psychoaktywnych (Eddy 2001). Badania longitudinalne dotyczące efektów tego programu wykazały, że przynosi on korzyści nawet w ciągu trzech lat po jego zakończeniu (Eddy i in. 2001 za: Eddy, Reid 2002, s. 32). Co więcej, wyniki kilku badań wyraźnie pokazały, że zmiany w zachowaniach dziecka były w pełni zależne od zmian w praktykach wychowawczych stosowanych przez jego rodziców (Eddy, Chamberlain 2000; Forgatch, De-Garmo, 1999 za: Eddy, Reid 2002, s. 32).

Terapia multisystemowa opracowana przez S. Henggelera i współpracowników wykorzystuje różnorodne techniki terapeutyczne, łączy w sobie zarówno elementy terapii systemowej, podejścia ekologicznego, terapii skoncentrowanej na rozwiązaniu, terapii kognitywno-behawioralnej oraz treningu umiejętności wychowawczych. Celem MST jest praca z nieletnimi zaangażowanymi w zachowania antyspołeczne. Swoim zakresem obejmuje działania w wielu środowiskach: rodzinie, szkole, społeczności lokalnej, instytucjach pomocowych i instytucjach wymiaru sprawiedliwości. Terapeuta dostępny jest dla rodziny, którą ma pod całą dobę, a czas trwania całego programu wynosi od trzech do pięciu miesięcy (Barczykowska, Dzierżyńska-Breś 2013, s. 141). Sesje terapeutyczne zazwyczaj odbywają się w domu nastolatka. Na różnych etapach terapii w sesjach może uczestniczyć wiele osób, np. rodzice, nauczyciele, sąsiedzi i rówieśnicy. Co istotne, nie ma żadnych ograniczeń co do częstotliwości ich trwania, jeśli jest taka potrzeba, mogą odbywać się codziennie (Eddy, Reid 2002, s. 32). Ewaluacja programu pokazała jego pozytywny wpływ na młodocianych przestępców i młodzież z zachowaniami antyspołecznymi. Tylko 22% nastolatków uczęszczających na MST ponownie popełniła przestępstwo lub wykroczenie w ciągu pięciu lat od zakończenia terapii w porównaniu do 71% młodzieży, która ukończyła programy skoncentrowane na terapii indywidualnej (Henggeler, Melton, Smith 1992 za: Eddy, Reid 2002, s. 32).

Wielowymiarowa opieka zastępcza zaprojektowana przez P. Chamberlaina i współpracowników ma na celu zapewnienie alternatywnej opieki rodzinnej młodym ludziom, których rodzice na mocy wyroku sądu nie mogą sprawować nad nimi opieki (tak jak rodzice przebywający w zakładach karnych). Oprócz zapewnienia nastolatkom opieki, wsparcia i mentoringu, MTFC działa na rzecz zjednoczenia rozdzielonej rodziny. Terapeuci pracują z dzieckiem i jego biologicz-

ną rodziną, natomiast rodzice zastępczy kierowani są na szkolenie, otrzymują wsparcie superwizora i całodobową możliwość konsultacji z terapeutą. Zadaniem programu jest również zniwelowanie wpływu relacji dziecka z antyspołecznymi rówieśnikami, wzmacnianie zachowań prospołecznych i redukcja zachowań antyspołecznych, a także wyposażenie ich rodziny naturalnej w umiejętności wychowawcze (zob. Barczykowska, Dzierżyńska-Breś 2013, s. 144–145). Badania ewaluacyjne wykazały znaczący wpływ MTFC na zmianę zachowania zarówno nieletnich, jak i ich biologicznych rodziców. Na przykład, w grupie poważnych nieletnich przestępców tylko 59% chłopców w ciągu roku po ukończeniu programu zostało ponownie aresztowanych w porównaniu do 93% chłopców, którzy nie byli nim objęci (Chamberlain, Reid 1998 za Eddy, Reid 2002, s. 33).

Zakończenie

Pytania: czy rodzicielstwo, które odbywa się zza murów więzienia znacząco kształtuje życie nastolatka?, Czy konstruktywne i umiejętne rodzicielstwo z załładu karnego może niwelować szkodliwy wpływ innych czynników ryzyka na młodzież?, Czy dzieci przestępców same nimi się stają? – nadal pozostają kwestiami otwartymi. W zagranicznej i rodzimej literaturze przede wszystkim brakuje badań opartych na zindywidualizowanym podejściu do dzieci osób pozbawionych wolności. Są one potrzebne do identyfikacji zarówno zasobów samego dziecka, jak i jego rodziny i środowiska, w którym funkcjonuje. Takie informacje oparte na zasobach a nie deficytach mają kluczowe znaczenie w tworzeniu programów profilaktycznych i interwencyjnych, które wspierałyby młodzież i ich rodziny.

Abstract: The process of adolescence in context of parental incarceration

For several years the interest in child development and behavioral disorders in context of parental incarceration has been increasing. In addition, scientists are trying to determine whether parental imprisonment is a symptom of a more global family dysfunction, or an independent risk factor to which the child may be exposed? This article will analyze the most important studies on adolescent children of prisoners, as well as recommendations for future research and examples of interventions for this group of children.

Key words: adolescent, incarcerated family, developmental approach.

Bibliografia

- [1] Aaron L., Dallaire D.H., 2010, *Parental incarceration and multiple risk experiences: Effects on family dynamics and children's delinquency*, „Journal of Youth and Adolescence”, nr 39(12), s. 1471–1484.

- [2] Arditti J., 2005, *Families and Incarceration; An Ecological Approach*, „Families in Society. The Journal of Contemporary Social Services”, nr 86, s. 251–260.
- [3] Bańka A., 2018, *Psychologia środowiskowa jakości życia i innowacji społecznych*, Wydawnictwo SWPS, Wydawnictwo SPiA, Poznań–Katowice.
- [4] Barczykowska A., 2008, *Sytuacja życiowa rodzin osób pozbawionych wolności*, [w:] *Rodzina i praca z perspektywy wyzwań i zagrożeń*, (red.) Golińska L., Dudka B., Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- [5] Barczykowska A., Dzierżyńska-Breś S., 2013, *Profilaktyka oparta na wynikach badań naukowych (evidence based practise)*, „Resocjalizacja Polska”, nr 4, s. 131–152.
- [6] Besemer S., Murray J., 2014, *Incarceration and development of delinquency*, [w:] *Oxford Handbook of Externalizing Spectrum Disorders: A Developmental Psychopathology Perspective*, (red.) T.P. Beauchaine, S.P. Hinshaw, Oxford University Press.
- [7] Cho R.M., 2010, *Maternal incarceration and children's adolescent outcomes: Timing and dosage*, „Social Service Review”, nr 84(2), s. 257–282.
- [8] Chojecka J., 2013, „Uwięzione dzieciństwo” – bariery procesu socjalizacji, „Studia Edukacyjne”, nr 29, s. 191–211.
- [9] Dallaire D., Ciccone H., Wilson L.C., 2010, *Teachers' experiences with and expectations of children with incarcerated parents*, „Journal of Applied Developmental Psychology”, nr 31(4), s. 281–290.
- [10] Dallaire D.H., Zeman J. L., Thrash T., 2015, *Children's experiences of maternal incarceration-specific risks: Predictions to psychological maladaptation*, „Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology”, nr 44, s. 109–122.
- [11] Dzierżyńska-Breś S., 2016, *Sytuacja społeczna rodzin osób pozbawionych wolności*, Wydawnictwo Uniwersytetu. im Adama Mickiewicza, Poznań.
- [12] Eddy J.M., Poehlmann J., 2010, *Child of Incarcerated Parents; A Handbook for Researchers and Practicioners*, The Urban Institute Press, Washington D.C.
- [13] Eddy J.M., Poehlmann-Tynan J. (red.), 2019, *Handbook on Children with Incarcerated Parents. Research, policy and practise*, (2 edycja), Springer Nature Switzerland.
- [14] Eddy J.M., Reid J.B., 2002, *The antisocial behaviour of the adolescent children of incarcerated parents: a developmental discipline*, U.S. Department of Health and Human Service, s. 20–36.
- [15] Eddy J.M., Reid J.B., 2003, *Adolescent Children of Incarcerated Parents; A Developmental Perspective*, [w:] *Prisoners once removed; The Impact of Incarceration and Reentry on Children, Families and Communities*, (red.) J. Travis, M. Waul, Urban Institute Press, Washington DC, s. 233–258.
- [16] Eddy M.J., 2001, *Aggressive and Deviant Behavior: The Latest Assessment and Treatment Strategies for the Conduct Disorders*, UNKNO.
- [17] Hagan J., Dinovitzer R., 1999, *Collateral Consequences of Imprisonment for Children, Communities, and Prisoners*, „Crime and Justice”, 26, s. 121–162.
- [18] Johnson E. I., Easterling B. A., 2015, *Coping with confinement: Adolescents' experiences with parental incarceration*, „Journal of Adolescent Research”, nr 30(2), s. 244–267.
- [19] Jurczyk M., 2013, *Środowiskowe uwarunkowania zaburzeń w zachowaniu w kontekście zakłóceń układu ekologicznego*, „Journal of Ecology and Health”, nr 17, nr 2.
- [20] Kjellstrand J.M., Eddy J.M., 2011, *Parental incarceration during childhood, family context, and youth problem behavior across adolescence*, *Journal of Offender Rehabilitation*, nr 50(1), s. 18–36.

- [21] Kjellstand J., Yu G., Eddy M., Martinez C.R., 2018, *Children of incarcerated parents: Developmental trajectories of externalizing behaviour across adolescence*, „Criminal Justice and Behaviour”, nr 45(11), s. 1742–1761.
- [22] Kjellstand J., Yu G., Eddy M., 2019, *Parental incarceration as a predictor of developmental trajectories of externalizing behaviours across adolescence*, „Children and Youth Services Review”, nr 103, s. 10–17.
- [23] Kołakowski A. (red), 2014, *Zaburzenia zachowania u dzieci. Teoria i praktyka*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot.
- [24] Konaszewski K., Kwadrans Ł., 2018, *Zasoby osobiste młodzieży*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- [25] Masten A., 2001, *Ordinary Magic; Resilience process in Development*, „American Psychologist”, nr 56(3), s. 227–238.
- [26] Matysiak-Błaszczyk A., 2010, *Sytuacja życiowa kobiet pozbawionych wolności*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków.
- [27] Moffitt T.E., 1993, *Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy*, „Psychological Review” 1993, vol. 100 (4), s. 674–701;
- [28] Murray J., Farrington D., 2008, *The effects of parental imprisonment on children*, [w:] *Crime and Justice – a review of research*, (red.) M. Tonry, University of Chicago Press, Chicago, s. 133–206.
- [29] Murray J., Farrington D., 2016, *Evidence- based programs for children of prisoners*, „Criminology& Public Policy”, nr 5(4), s. 721–735.
- [30] Murray J., Farrington D., Sekol P., Olsen R.E., 2009, *Effects of Parental Imprisonment on Child Antisocial Behaviour and Mental Health: A Systematic Review*, „Campbell Systematic Reviews”, nr 4.
- [31] Murray J., Janson C.G., Farrington D., 2007, *Crime in adult offspring of prisoners*. „Criminal Justice and Behavior”, nr 34(1), s. 133–149.
- [32] Muskała M., 2016, *„Odstąpienie od przestępczości” w teorii i praktyce resocjalizacyjnej*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- [33] Piquero A.R., T.E. Moffitt, 2005, *Explaining the Facts of Crime: How the Developmental Taxonomy Replies to Farrington’s Invitation*, [w:] *Integrated Developmental and Life-Course Theories of Offending*, (red.) D. P. Farrington, New Brunswick 2005, s. 51–72.
- [34] Poehlmann J., 2005, *Representations of attachment relationships in children of incarcerated mothers*, „Child Development”, nr 76(3), s. 679–696.
- [35] Shlafer R.J., Poehlmann J., 2010, *Adolescence: Family, school, and community contexts*, [w:] *Children of incarcerated parents: A handbook for researchers and practitioners*, (red.) J.M. Eddy, J. Poehlmann, Washington DC: Urban Institute Press, s. 121–140.
- [36] Shlafer R.J., Reedy T., Laurel D., 2017, *School-Based Outcomes Among Youth With Incarcerated Parents: Differences by School Setting*, „Journal of School Health”, 87(9), s. 687–695.
- [37] Szczepanik R., Miszewski K., 2016, *Wpływ długoterminowego uwięzienia na rodziny więźniów – stan wiedzy i zaniedbane kierunki badań*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja”, nr 30, s. 53–95.
- [38] Trice A.D., Brewster J., 2004, *The effects of maternal incarceration on adolescent children*, „Journal of Police and Criminal Psychology”, nr 19(1), s. 27–35.
- [39] Zimbardo G.P., Gerring J.R., 2012, *Psychologia i życie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.